

ského kapitálu, nesnižujeme snad tímto eugenicky drastickým způsobem riziko reprodukce nižšího kapitálu? A je toto cílem, po kterém chceme volat? A za tuto cenu?

Těžko se také orientuji ve dvou prouděch diskuse, kde je na jedné straně tvrzení, že sociální stát zvyšuje závislost rodiny na státu (protože plozením dětí se už nedá uživit [s. 85], ani zajistit na stáří [s. 123] čili hodně státu – málo rodiny), a na straně druhé argument (vztahující se k meziválečnému období, s. 90), že v minulosti bylo např. sloučení zaměstnání a rodinného života těžké, protože rodiny byly početnější a sociální zákonodárství nebylo příliš rozvinuté (hodně rodiny – málo státu). Nyní tedy máme rozvinuté sociální zákonodárství, ale rodina není ani svobodná, ani soběstačná. A co by tedy, podle těchto úvah, umožnilo sladování práce a péče: méně početné rodiny a/nebo sociální zákonodárství? A jak je možné, že současná situace působí jak proti vyváženosti mezi prací a rodinou, tak proti většímu počtu dětí? Je odpovědí opět trh, resp. trh práce poháněný žentourem spotřeby? A nemůže být spotřeba tou novodobou osou, nad kterou se, jako kdysi nad společnou večerí, rodiny setkávají a sdílejí? A co s faktem, že manažeři (a manažerky) postižení Baumolovou nemocí (jejím projevem je přemýšlení o ušlých ziscích ze zaměstnání ve chvílích trávených s rodinou) jsou s velkou pravděpodobností těmi stejnými osobami, které stojí za ztrátou aktiv důvěry? Tyto otázky text spíše vyvolává, než zodpovídá, snad proto, že v knize nabízená řešení se zdají být tak utopická a za současné situace nedostupitelná. Třeba označení „řešení problému“ pro situaci, kdy je podpora rodin s dětmi financovaná subvencemi těch, kdo děti nemají či nemohou mít, může být pro někoho až eticky sporné. V praktickém životě se jde spíše cestou ustupování od věkové bonifikace žen při odchodu do důchodu tam, kde naopak Mlčoch a jím citovaní autoři volají po odměňování počtu vychovaných dětí zvýšenou penzí. Pravdou

ovšem je, že věková bonifikace *per se* pro ženy, které se věnovaly výchově dětí, v konečném důsledku přínosem není a nebyla.

Je zřejmé, že mé omezené pole kritiky vychází ze sdílených hodnotových východisek a předpokládám, že jinak orientovaní čtenáři se v Mlčochově argumentaci mohou zaměřit na jiné body. V kontextu gerontosociologie je ale tato publikace obzory rozšiřující, podaří-li se vám jí tedy „prokousat“, a například koncept života jako produktu může být velmi užitečný při hledání vysvětlení fenoménů, jako je ageismus nebo antiageing fenomény, které jsou zdroji a projevy nových věkově třídních nerovností, o kterých teprve uslyšíme.

Lucie Vidovičová

Tereza Stöckelová, Yasar Abu Ghosh (eds.): *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, 250 s.

Knih *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi* by na základě svého názvu mohla přilákat čtenáře, kteří očekávají učebnicový přehled o etnografii jako teorii a praxi. Editoři Tereza Stöckelová a Yasar Abu Ghosh již v úvodu varují, že tomu tak nebude, že si kniha neklade za cíl zaplnit mezeru na českém trhu metodologických učebnic (s. 9). Právě díky srovnání knihy, kterou editoři sestavili z kapitol výzkumníků a výzkumnic Terezy Dvořákové, Ivety Hajdákové, Jaroslava Klepala, Boba Kuříka, Štěpána Ripky, Tomáše Ryšky a Lucie Žekové, s klasickým formátem učebnic, můžeme nahlédnout do současného způsobu dělání etnografie (etnografování), což si autoři této knihy stanovili za svůj cíl. Styl, jakým je kniha napsaná, zrcadlí způsob, jakým výzkumníci-etnografové při svém výzkumu uvažují a postupují.

Prvním klasickým charakteristickým rysem běžných učebnic je neochvějná pozi-

ce autora, který předkládá čtenáři informace. Jeho postavení je nerovné, čtenář je sta- ven do role méně znalého, který je auto- rem poučován. Autoři učebnic svoje posta- vení potvrzují skrze formální znaky, jako jsou například akademické tituly nebo dél- ka praxe v oboru. Autor tak má v podstatě mocenskou hegemonii nad předkládanými „fakty“ a ta je podpořená jeho postavením. V recenzované knize je autorita pisatele zpochybňovaná. Autoři a editoři knihy tvo- ří různorodou skupinu výzkumníků a vý- zkumnic, které spojuje to, že všichni vyrá- žejí do etnografického terénu. Různoro- dost autorů je nejen v tematickém zaměře- ní jejich výzkumu (autoři se věnují prostře- dí luxusních restaurací, příběhům bosen- ských válečných veteránů, studiu němec- kých internacionálů a dalším), ale i ve vý- zkumných zkušenostech. Napsání někte- rých kapitol předcházeli několikaletý vý- zkum, jiné byly součástí diplomové práce. Nezávisle na zkušenostech a dosažených titulech však autoři a autorky čtenáře ne- poučují, spíše ho nechávají, aby s nimi zno- vu procházel jejich výzkumné zkušenosti. Občas se autoři ve vztahu ke čtenářům stá- vají dokonce těmi méně mocnými. Ten, který čte, může nahlížet do vyloučených vý- zkumnických karet etnografů a může po- suzovat, jakým stylem se hra hrála. Jednot- livé kapitoly jsou tak více než autorským monologem neustálým dialogem mezi vý- zkumníkem, čtenářem a vlastně i zkou- maným. Ani samotná etnografická práce a výzkumná zkušenost nejsou ničím speci- fickým, co by autory odlišovalo od čtená- řů. Čtenář zjišťuje, že řešená dilemata, způsoby kladení otázek a i další věci jsou mu blízké, zná je nejen ze svého výzkumu, ale také z každodenního života, přestože často zůstávají nevyřešené. Příkladem může být prostředí mocenských vztahů, kterému se věnuje Tomáš Ryška v oblasti rozvojové pomoci v Thajsku. Vztah k rozvojové po- moci popisuje jako oblast moci, která na jedné straně umožňuje lidem a v jistém slo- va smyslu i výzkumníkovi přežívat, na

druhé straně příjemcům pomoci uspořádá- vá životy a vykořisťuje je. To, jak vypadá „pravda“ o této situaci, pak závisí na tom, kdo o ní vypráví.

Dalším definičním znakem klasické učebnice je jasná strukturovanost. Kapitoly se v tradiční formě skládají z jednoznačně definovaných částí, logicky na sebe nava- zují a postupně gradují k ucelenému závě- ru. Ne však tato kniha. Samozřejmě, že jsou zde kapitoly, a tedy zkušenosti jednot- livých autorů od sebe odděleny, jejich čtení však nemusí být nutně lineární. Čtenář je editory už v začátku upozorněn na to, že předkládaná struktura je pouze jednou z možných, což nechává prostor pro krea- tivní čtení. Strukturu rozbíjí i to, že autoři jsou v neustálém dialogu nejen se svým výzkumným polem a se čtenářem, ale také s ostatními autory. Zde narážíme na zají- mavý rys výzkumné práce, která stojí za touto knihou. Nevznikala totiž staticky, te- dy tak, že by každý autor napsal svoji část a editoři kapitoly pospojovali dohromady. V průběhu vzniku se spolu autoři scházeli, diskutovali spolu jednotlivé motivy a otáz- ky a na jejich základě pak formovali vý- slednou práci. Knihou tak prosvítají společ- ná témata, která nemají vždy stejná řešení. Linearitu struktury rozbíjí i to, že kapitoly nejsou formálně ani žánrově konzistentní. Prolínají se zde výzkumné části s úvahami výzkumníků, částmi teoretickými a s meta- forickými přirovnáními. Tato různorodost odkazuje k charakteru etnografického vý- zkumu. Způsoby psaní o etnografování od- povídají různým fázím praktického i teo- retického uchopování výzkumu – autoři vstupují do terénu, píší si poznámky, řeší dilemata přímo v terénu, zpětně na svůj výzkum i psaní nahlížejí a znovu ho pro- mýšlejí. Způsob uspořádání knihy je tak vlastně jakýmsi uvolněním se od strik- tních požadavků odborných článků, které jsou nejčastějším formátem vědecké práce v současné době. Kniha ukazuje, že způ- sob dělání etnografie neodpovídá předepi- sovanému formátu článků, a tedy i způsob

psaní o výzkumu je jen těžko zařaditelný do předem definovaných škatulek. Formát knižní publikace tak dává autorům mnohem větší volnost.

Dalším bodem, který učebnice většínou splňují, je vyčerpávající přehled informací k danému tématu. Ani v tomto bodě se kniha editorů Terezy Stöckelové a Yasara Abu Ghoshe klasické učebnici nepodobá. Výzkumné zkušenosti sepsané do kapitol jsou jakýmsi výsekem z celkového výzkumu autorů a autorek. Ohraničuje je spíše určité téma, i to však přetéká přes okraje kapitol a mísí se s tématy jinými. Ani po přečtení celé knihy nemá čtenář dojem, že by dostal zevrubnou odpověď na to, jak se etnografie dělá, jak probíhá. Vše je podtrženo ještě faktem, že knize chybí závěr. Tento formát opět nahrává čtenářovi. Samotný etnografický výzkum je tak rozmanitý, že by na stránkách této knihy nešel zachytit. A ani by to nebylo žádoucí. Každý další etnograf, který může využít myšlenky z této knihy, bude přistupovat ke svému terénu svým specifickým způsobem. Proto je ponecháno na něm, co a jak případně může využít.

Vraťme se ještě k již zmiňovanému ryasu klasické učebnice, totiž gradaci k jasnému závěru. Čtenář je z běžných učebnic naučen očekávat nejen otázky, ale také jednoznačné odpovědi na ně, které pochybojícího čtenáře v předkládané látce ukotví. V recenzované knize však nalézáme více otázek než odpovědí. Otázky v jistém smyslu nejsou prostředkem poznávání, ale spíše cílem. Výzkum, ze kterého by jak výzkumník, tak čtenář odcházeli nerozrušení pochybnostmi a nejasnostmi, by se blížil dogmatické ideologii. Neukončenost etnografování i teoretizování v knize do určité míry udržuje i napětí a stimuluje čtenáře (nejen) výzkumníka k zamyšlení.

V klasické učebnici by asi nebyl ponechán prostor ani reflexivnímu pohledu na učebnice jako takové. Jednou ze skvělých sebereflexí etnografování je v této knize kapitola Lucie Žekové „Mluvit o Alici aneb ukázkový příklad bomorfizace“. Její příspě-

vek vlastně upozorňuje na to, jak samotné vypovídání o nějaké sociální skutečnosti samu skutečnost utváří. Dělán etnografie se ale průběžně promýšlí v celé knize.

Tereza Stöckelová a Yasar Abu Ghosh v úvodu uvedli několik klíčových motivů knihy, které vyplývají z toho, jak autoři kapitol – současn etnografové – dělají svůj výzkum a jak o něm píší. Všechna tato témata – *měřítka, místo, temporalita, reflexivita i experimentování* – jsou přítomná i v této recenzi. *Měřítka* jsou dle editorů měřítky blízkosti či vzdálenosti autorů a zkoumané skutečnosti, souvisejí s asymetrií. Jak jsem ukázala, dekonstrukce asymetrických vztahů se provádí nejen v samotném výzkumu, ale také ve vztahu ke čtenáři. Otázka *temporality* vychází nejen ze způsobu dělání výzkumu, ale i ze způsobu vypovídání či psaní o něm. Čas není lineární a mění naši zkušenost, umožňuje nám věci znovu promýšlet a činí výzkum neukončeným. *Místem* nemusí být myšleno jen místo výzkumu, které rozhodně není statické (jak ukazuje například kapitola Boba Kuříka o internacionálech), ale i místo psaní a čtení knihy (a to nejen místo fyzické, ale také epistemologické). To samo utváří pohled, ze kterého knihu nahlížíme. *Reflexivitu* asi netřeba zmiňovat. Ta se prolíná zkušeností autorů, čtenářů i zkoumaných osob v průběhu celé knihy. Poslední motiv – *experimentování* – je také z mé recenze patrný. Samotný způsob, kterým recenzi píší, je určitým experimentem – knihu jsem zkusila číst a chápat na základě podobných principů, které využívají jak autoři, tak editoři knihy. Vraťme se ale nyní k úplnému začátku – otázce ne/podobnosti s učebnicovým formátem. Kniha sice nenabízí jasný návod, jak etnografii dělat, ale způsob, kterým je napsána a kterým může být čtena, prozrazuje o etnografii možná mnohem více. Nestává se tak vlastně určitým druhem učebnice, i když v poněkud netradičním formátu?

O knize kolektivu autorů *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi* nelze uni-

verzálně říci, zda je dobrá, či špatná. Hodnocení je vždy otázkou určitých měřítek a vychází z hodnotové orientace čtenáře a také ze způsobu čtení knihy. Jak jsem ukázala výše, kniha nabízí spíše než jasné způsoby čtení (a tedy i hodnocení) mnohost přístupů, a tedy i zkušeností. Vlastní hodnocení tedy ponechám na každém čtenáři. Ten bude pravděpodobně jak nadšen, tak i znepokojen. Jistě bude s některými postupy a způsoby provádění výzkumu a bytí v terénu nesouhlasit, nebo se s nimi přinejmenším neztotožní. Velmi pravděpodobně se ale také dopátrá toho, co je mu blízké, které zkušenosti s autory sdílí.

Marie Dlouhá

Hana Hašková (ed.), Marta Vohlídalová, Hana Maříková, Radka Dudová, Zuzana Uhde, Alena Křížková, Lenka Formánková: *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2014, 397 s.

Téměř čtvrtstoletí od počátku výrazné proměny české společnosti iniciované nejprve proměnou politickou a posléze následovanou transformací i ve všech dalších sférách společnosti, ekonomické, sociální, kulturní i institucionální, představuje výzvu k rekapitulaci těchto společenských změn a jejich dopadů na českou společnost. Skutečnost, že tato transformace byla iniciována překotnými politickými změnami, které proběhly na konci osmdesátých let v celém východním bloku, nabízí možnost komparovat průběh transformačních procesů s těmi, které probíhaly v minulosti v celé západní společnosti, a současně hledat paralely i ve společenském vývoji jednotlivých zemí střední a východní Evropy.

Kolektiv autorek z oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR pod vedením Hany Haškové se v knize *Vlastní cestou?* věnuje otázkám partnerství,

rodiny, kombinace soukromého a pracovního života či péče. Kniha je koncipována jako sborník samostatných studií – kapitol, které jsou rámovány konceptem životních drah a které tak s relevantním odstupem nabízí exkurs do široké problematiky proměn životních drah a cyklů. Složení autorského týmu je díky zaměření jednotlivých autorek zárukou komplexnosti uchopení dané problematiky. Tematicky nejuniverzálněji zaměřená Hašková propojuje, koordinuje a edituje texty svých kolegyní a společně s nimi mapuje životní cyklus a postupně se věnuje dílčím problémům vyplývajícím ze specifik jednotlivých životních etap. Vedle tematické šíře je nesporným přínosem sborníku i metodologická diverzita jednotlivých studií, o něž se texty opírají.

V úvodní kapitole „Životní dráhy v kontextu sociálních změn“ Hašková společně se Zuzanou Uhde uvádí, že proměny partnerských a rodinných vztahů a uspořádání soukromého života je možné, ne-li dokonce nezbytné, nahlížet jak z perspektivy kulturní, tak strukturální (s. 17), což umožňuje hlubší a přesnější analýzu dynamiky sociálních změn. Upozorňují na skutečnost, že s ohledem na překotnost změn ve srovnání s tím, jak tyto změny spíše pozvolna krystalizovaly v minulých desetiletích v dalších státech či regionech euroamerické civilizace, můžeme mluvit v zemích bývalého východního bloku nejen o procesu zrychleném, ale dokonce o „demografickém šoku“ (s. 18). Volbu rámuujícího konceptu životních drah argumentují zejména skrze možnost propojení makroúrovně sociodemografických a ekonomických faktorů provázejících rozsáhlou společenskou transformaci s individuálními zkušenostmi jedinců, kteří jsou těmto změnám vystaveni (s. 33).

V kapitole „Odchod z domova rodičů“ Hašková komparuje situaci mladých lidí v České republice jednak se situací v ostatních zemích bývalého východního bloku a jednak v celoevropském kontextu. Po-